

ב"ד פרשת שמיני: האם היה צורך לברך ברכת "חכם הרזים" בהלוויית הרב קנייבסקי

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה על מות בני אהרן נדב ואביהוא, מכיוון שסיבת מיתתם לא ברורה, הביא המדרש (פרשה כ אות ו) שתי עשרה הסברים שונים מדוע מתו. לאחר מותם פנה משה אל אהרן ואמר לו 'הוא אשר דיבר ה' לאמור בקרובי אקדש', נחלקו המפרשים באיזה אופן התקדש המשכן:

א. **רש"י** (י, ג ד"ה בכבודי) פירש, שהקב"ה התקדש בכך שהוא עושה דין עם הצדיקים. כלומר, עלולה הייתה להיות מחשבה שמחמת מעלתם של הצדיקים הם לא יענשו, בא מות נדב ואביהוא לקדש את שמו של הקב"ה ולהראות, שגם בצדיקים הקב"ה עושה דין, ואדרבה, הם עלולים להיענש יותר בגלל מעלתם.

ב. **הרשב"ם** (שם) חלק על רש"י וסבר, שלא מסתבר שכדי שהקב"ה יתעלה והמשכן יתקדש יש להרוג בני אדם. לשיטתו קידוש ה' והמשכן היה דווקא על ידי הנותנים בחיים. בכך שאהרן המשיך לעבוד במקדש, לא יצא ממנו, ולא התאבל על בניו כדרך שבני אדם רגילים להתאבל על מות קרובם, בכך באה לידי ביטוי קדושת ה' והמשכן, ובלשוננו:

"וימותו לפני ה': ומיד כששמע אהרן היה רוצה להניח העבודה ולהתאבל על בניו: ויאמר משה אל אהרן אל תתאבל ואל תבכה ואל תחדל מן העבודה, כי הדבר הזה אשר אני אומר לך הוא אשר דבר ה' בקרובי אקדש - בכהנים גדולים הקרובים אלי לשרתני אני רוצה להתקדש, ולא שיתחלל שמי ועבודתי. שכן אמר לי ה' והכנה הגדול מאחיו את ראשו לא יפרע ו[את] בגדיו לא יפרם [וגו'] ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש א-להיו."

בעקבות התורה המספרת על מות נדב ואביהוא, ובעקבות ההלוויה ההמונית של הרב קנייבסקי, נעסוק השבוע בשאלה מתי צריך לברך את ברכת חכם הרזים. כפי שנראה, על אף שמוסכם שצריך ראה של שש מאות אלף אנשים, הרי שנחלקו המפרשים האם צריך לראות את חלקם או כולם, וכן האם דין זה נוהג רק בארץ ישראל. כמו כן נחלקו, האם גם על אדם גדול ניתן לברך ברכה זו.

חכם הרזים

על מי יש לברך ברכת חכם הרזים? בעניין זה יש מחלוקת בין המדרש לבין הגמרא:

א. הגמרא במסכת ברכות (נח ע"א) כותבת שהרואה שישים ריבוא מירשאל מברך 'ברוך חכם הרזים' ואף מביאה סיפור על בן זומא שנהג כך למעשה לאחר שראה מספר זה מהר הבית. עוד ממשיכה הגמרא וכותבת, שעל גויים יש לומר את הפסוק בירמיהו 'בושה אמכם וחפרה יולדתכם', וכן פסקו **הרמב"ם** (ברכות י, יא) ו**השולחן ערוך** (רכד, ה).

ב. לעומת זאת, כאשר מובאת הלכה זו בירושלמי (ברכות ט, א) בתוספתא (ברכות ו, ה) ובמדרש (במדבר רבה כא, ב), לא מוזכר שיש צורך דווקא בשש מאות אלף איש, אלא די בכמות רבה של אנשים. כמו כן מדבריהם עולה, שאפשר לברך ברכה זו גם על גויים ולא כדברי הבבלי שיש אמירה שונה כאשר רואים גויים, וכן נראה שנקטו **הרמב"ן** (תורת האדם עניין הרפואה) ו**מחזור ויטרי** (תקנט).

ג. **המאירי** (ברכות שם) בגישת ביניים סבר, שכאשר הגמרא אומרת שיש לומר את הפסוק 'בושה אמכם' על גויים, כוונתה רק לגויים בזמנים עברו שהיו עובדי אלילים ולא היו מוסריים בעליל. על הגויים בזמן הזה לעומת זאת, אין לומר עליהם פסוק זה. מכל מקום גם לשיטתו כמו דעת הרמב"ם, בשביל לברך את ברכת חכם הרזים יש צורך דווקא בשש מאות אלף יהודים.

שישים ריבוא

בהלוויית הרב עובדיה טענה המשטרה שהיו למעלה משש מאות אלף איש, וכן יש שטענו שכך היה בהלוויית הרב קנייבסקי. האם אפשר לסמוך על הערכת המשטרה בעניינים אלו? **הרב אשר וייס** (תחומין לד עמ' 455) סבר שאין לסמוך על הערכת המשטרה, כיוון שאמצעיהם להערכת כמות האנשים, אינם מדויקים (ואפשר להוסיף שהערכתם לעיתים מושפעת מיחסי ציבור), ובלשון מחבר המאמר:

"וכן לשאלתי בעל פה ענה מורי ורבי הרב אשר וייס שצריך לראות את כל השישים ריבוא בבת אחת, ושאי אפשר לסמוך על הכרעת קהל של המשטרה שאינה מדויקת."

אולם בפועל נראה כדעת **הרב נבנצל** (שם), שיש לברך למרות שאין אומדן מדויק למספר האנשים, שהרי כאשר הגמרא מספרת שכן זומא ראה שישים ריבוא מעם ישראל וברך את ברכת חכם הרזים, וודאי שרק שיער שכך היה, ולא ידע בוודאות.

האם במקרה זה צריך לראות את כל האנשים או שדי לראות את חלקם? נחלקו האחרונים:

א. **הבן איש חי** (חלק מהנוסחים בספר בניו, ברכות נח ע"א) סבר, שיש לראות את כל השש מאות אלף האנשים כדי לברך. ראייה לדבריו הביא מדברי הגמרא שראינו לעיל הכותבת, שכן זומא בירך ברכה זו כאשר היה בהר הבית. מדוע יש טעם לציין פרט זה? אלא שהגמרא באה להדגיש שמדובר במקום גבוה ממנו אפשר לראות את כל הקהל, ובלשוננו:

"ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית. קשה, למה הוצרך לפרש המקום. ונראה לומר בס"ד, בא ללמד שלא בירך הברכה, אלא מפני שהיה עומד במקום גבוה, וראה כל הראשים שלהם בעיניו, אבל אם עומד בתוכם, שאין הריבוי בעיניו, לא היה מברך."

ב. רבים מהאחרונים וביניהם **הרב חיים קנייבסקי** (כך מובא בשמו) חלקו על הבן איש חי וכתבו, שלא צריך לראות את כל האנשים ביחד, דבר שמבחינה טכנית בלתי אפשרי כפי שעולה מדברי הירושלמי (נדרים ג, ב). משום כך כתבו, שבשביל לברך ברכה זו די לראות חלק מהקהל, או את ריבוי האנשים באותו המאורע.

האם רק בארץ ישראל

אירוע בו מתקבצים שש מאות אלף יהודים, הוא אירוע נדיר, שגם ככל הנראה יתרחש רק בארץ ישראל. עם כל זאת, דנו הפוסקים האם ניתן לברך כאשר מאורע מעין זה מתרחש בחוץ לארץ:

א. **הרמב"ם** (ברכות י, יא) כתב, שניתן לברך ברכה זו רק בארץ ישראל, וכן פסקו להלכה **המגן גיבורים** (רד"ז, ז) ו**כף החיים** (שם, טו). מהיכן למד הרמב"ם הלכה זו? המפרשים הציעו שתי אפשרויות: **רבינו מנוח** (שם) ביאר, שהרמב"ם למד דין זה מכך מהגמרא מספרת שכן זומא בירך ברכה זו בהר הבית, וככל הנראה סיפרה פרט זה ללמד שרק בארץ ישראל מברכים.

הכסף משנה (שם) חלק על רבינו מנוח. **ראשית** טען כנגדו, שהרי הגמרא גם כותבת שכן זומא בירך ברכה זו בהר הבית, האם משום כך יש להסיק שאפשר לברך ברכה זו דווקא בהר הבית ולא בשום מקום אחר?! **שנית** הוסיף, לא כל פרט בסיפור המובא בגמרא בא להשמיע הלכה, וייתכן שהגמרא ציינה פרט זה כי פשוט במקום זה התרחש הסיפור.

משום כך ביאר, שהרמב"ם למד דין זה מדברי עולא המובאים בהמשך הגמרא שנקט ש'אין אוכלוסא בבבל', כלומר שגם אם מתקבצים אנשים רבים בחוץ לארץ אין הם נחשבים כינוס, וממילא אין לברך עליהם ברכת חכם הרזים, וכן ביאר **המעדני יום טוב** (ברכות ט, ח) את לשון **הרא"ש** (שם), ובלשונו:

"תמיהה לי למה כתבו, ונראה לי דהכי פירושו, אין דין אוכלוסא בבבל שאפילו יש אוכלוסא בבבל אין מברכין, דדווקא בארץ ישראל נתקנה, ששם ראוי לברך על שיש כל כך חיל מישאל בארץ ישראל. וכך פירש הבית יוסף אליביה דהרמב"ם, שנראה מדבריו דדוקא על אוכלוסא שבארץ ישראל מברכים, ונראה לי שכן גם דעת רבינו מדכתב להך דעולא."

ב. לעומת זאת **הרי"ף** (מג"א בדה"ר) השמיט את דברי עולא שאין אוכלוסא בבבל, וככל הנראה סבר שאין כוונת עולא לטעון אמירה הלכתית שכינוס בחוץ לארץ אינו כינוס לברך עליו, אלא לומר אמירה מציאותית - בפועל באותה תקופה לא היו מספיק אנשים בבבל בשביל שיהיה אפשר לברך ברכה זו, אך מעיקר הדין ניתן לברך ברכה זו גם בחוץ לארץ.

גם **השולחן ערוך** (רד"ה, ה), פסק כשיטה זו, והביא בבית יוסף ראייה לדבריו מכך שהגמרא (שם נח ע"ב) ממשיכה ומספרת, שכאשר רב חנינא בנו של רב איקא ראה את רב פפא ורב הונא, בירך עליהם את ברכת חכם הרזים, והרי הוא ראה אותם בחוץ לארץ? אלא מכאן משמע שברכה זו לא מוגבלת לתחומי ארץ ישראל, וכן פסק **הלבוש** (שם).

ברכה על אדם גדול

עד כה ראינו שאת ברכת חכם הרזים יש לברך דווקא על שש מאות אלף יהודים, ומשום כך קיים הדיון האם יש לראות את כל הקהל או מקצתו, והאם אפשר להסתמך על אומדן של כמות אנשים כשאין ידיעה מדויקת כמה מספרם. אלא, שנראה שבעניין זה יש סתירה בגמרא, ומגמרא נוספת משמע שעל כל אדם גדול יש לברך:

מצד אחד כאמור הגמרא בברכות (נח ע"א) כותבת, שדווקא על אוכלוסא של שישים ריבוא יש לברך. **מצד שני** הגמרא עמוד לאחר מכן מספרת כפי שראינו לעיל שכאשר רב חנינא בנו של רב איקא ראה את רב פפא ורב הונא, בירך עליהם בנוסף לברכת 'אשר חלק מחכמתו ליראיו' (ברכה על תלמיד חכם גדול), גם את ברכת חכם הרזים - משמע שלא צריך דווקא שישים ריבוא לברכה זו.

מחלוקת הראשונים

נחלקו הראשונים כיצד ליישב את הסתירה, והובאו שלוש דעות:

א. **הרי"ף** (מג"א בדה"ר) ו**הרמב"ם** (ברכות שם) פסקו להלכה שרק על שישים ריבוא יש לברך ולא על אדם יחיד, ואת מעשה רב חנינא שבירך דחו המפרשים במספר אופנים. **הבית יוסף** (רד"ב) ביאר, שאין כוונת הגמרא שרב חנינא ממש בירך בשם ומלכות, אלא רק ביטא את הערכו לרב פפא ורב הונא שהם חשובים בעיניו כמו שש מאות אלף איש.

אפשרות נוספת העלה **המאירי** (ד"ה הרה"א) שסבר, שיש מחלוקת בין הסוגיות האם ניתן לברך על אדם יחיד, ולהלכה פסקו **הרי"ף** ו**הרמב"ם** שאי אפשר. בדומה לכך כתב **הרמב"ן** (מלחמות מד ע"א), שדין זה לא נפסק להלכה, כיוון שהגמרא ממשיכה ומספרת שרב פפא ורב הונא הקפידו על רב חנינא שבירך ברכה זו, ומהקפדתם מת, משמע שאין לברך ברכה זו, ובלשונו:

"לפיכך אמרו לו חכימת כולי האי, ואפילו הכי, כיוון דלא סליקא ליה שפיר (= שלא אירע מברכתו מעשה טוב) דשלטא ביה עינא ונח נפשיה, לא קיימא לן כוותיה, ולא מברכין חכם הרזים אלא על אוכלוסא, ואף על גב דחשיבי טובא שאין היחיד קובע ברכה לעצמו בשביל חוכמתו וחכמת חבריו (ועיין הערה¹)."

ב. **רבינו יונה** (מג"א בדה"ר ד"ה הרה"א) חלק וכתב, שלמעשה אין סתירה בין הגמרות, וכשם שניתן לברך על שש מאות אלף איש חכם הרזים, כך ניתן לברך על אדם חכם שנחשב מבחינה מהותית כשש מאות אלף איש, ושכלולות בו כל החכמות וכדומה, וכן הביא דעה זו **הטור** (רד"ב).

ג. גישת ביניים בפוסקים ליישב את היחס בין הסוגיות, מופיע **בשיטה מקובצת** (ברכות שם ד"ה הרה"א). מצד אחד הסכים לשיטת רבינו יונה, שמעשה זה נפסק להלכה. מצד שני הוסיף, שבזמן הזה אין חכם ברמה הזאת שיהיה ניתן לברך עליו, כך שלמעשה בטלה ברכה זו (וכך רצה להסביר את הרי"ף שהשמיט מימרא זו, כיוון שהוא פוסק הלכות רק הנוגעות לימינו).

המשיח

על בסיס דברי השיטה מקובצת יש שכתבו, שכאשר יבוא המשיח יהיה אפשר לברך עליו את ברכת חכם הרזים, כיוון שרק בזמניו שאין חכם בדרגה מעין זו אי אפשר לברך, אבל המשיח וודאי יהיה. מכל מקום, דעת רוב האחרונים וביניהם **הגרש"ז אויערבך** (מנחת שלמה א, צא) שהלכה כדעת השולחן ערוך, שרק על שש מאות אלף איש מברכים את ברכת חכם הרזים.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו²...

¹ מדוע הקפידו עליו כל כך? **הרמב"ן** פירש, שברכת חכם הרזים כוונתה שכל הדעות והחכמות במקום אחד. כאשר מדובר בשש מאות אלף איש מעם ישראל, וודאי שכל הדעות והחכמות נמצאות שם. לעומת זאת כדי להכיר שדבר זה יש באדם יחיד, צריך לדעת את חכמת הפרצוף שהיא חוכמתו של רבי ישמעאל כהן גדול, לכן הקפידו עליו שהוא כמתנשא לומר שמכיר חכמה זו (ועיין הלכות קטנות א, רי, ב"ח רד"ב, ג).

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com